

na, Edipo Rey, dins l'antiga Biblioteca Básica Salvat el 1969). El respecte i la veneració de Miralles per aquesta peça teatral espriuana es posa de manifest en el fet —segons que ens havia explicat— d'haver arribat a enviar-ne un exemplar a George Steiner perquè la conegués i pogués tenir-la en compte per a futures edicions de les seves *Antigones*. Mai, però, no va rebre resposta de l'il·lustre crític austríac.

Al capdavant dels estudis antigonenics del volum figura la introducció amb què Miralles va encapçalar la seva edició crítica de la tragèdia espriuana (1993), text que continua essent de referència, malgrat que l'obra ja compta amb força bibliografia. El segueix un article que dóna una visió ben sintètica però alhora aprofundida de la peça («El dolor i la lucidesa; el grotesc») i dos altres sobre aspectes concrets: a «Dues notes sobre l'*Antígona* d'Espriu» estableix, per una banda, unes suggestives relacions entre la tragèdia espriuana i la *Nausica* de Maragall, i s'ocupa, d'altra banda, del personatge d'Eumolp, creat i afegit per Espriu al mite; a l'altre article, «L'esclau geperut Eumolp, company de mort de la princesa Antígona», aprofundeix en l'anàlisi del personatge i la seva significació dins l'obra. Aquest text té el valor afegit de ser l'únic inèdit del volum.

Un darrer paper, «En les tragèdies d'Espriu, el tràgic i les dones», tracta del mite d'Antígona però també del de Fedra (abordat per Espriu en narrativa i teatre). Miralles tenia aquella rara i preciosa saviesa que li permetia, quan li encarregaven textos amb valor eminentment informatiu o funcional (com, en aquest cas, el pròleg a una edició de butxaca), desenvolupar els temes des d'algun biaix original que hi aportava nova llum.

La que seria la tercera i última part del volum *Sobre Espriu* resulta més miscel·lània. L'estudi de la relació d'Espriu amb el món clàssic es prolonga en els dos textos dedicats a les proses mitològiques de *Les roques i el mar, el blau*: un de més breu i primerenc escrit arran de l'aparició d'aquesta obra espriuana el 1981 i un altre de molt més extens i aprofundit que feia d'estudi introductor i a l'edició crítica que va publicar-ne (juntament amb la seva muller, Carmina Jori, que també signava la de l'*Antígona*).

Dos altres textos s'ocupen de sengles obres poètiques espriuanes. Un de força extens, «*La pell de brau*: construcció poètica, sentit i interpretació», que fa una lectura d'un dels llibres més emblemàtics d'Espriu anant més enllà de la dimensió sociopolítica a què sovint se'l reduïa i relacionant-lo amb el conjunt de la producció espriuana, sobretot dels darrers anys. L'altre article, més breu i escrit arran del traspàs d'Espriu, «Poètica de la mort. La dignitat humana», s'ocupa de *Setmana Santa*; una obra que sempre el va fascinar i a la qual va tornar en la que va ser la seva darrera incursió en l'estudi de la literatura catalana (un text llegit al II Simposi Internacional Salvador Espriu el 2013 i destinat al núm. 10 d'*Indesinenter. Anuari Espriu*, per la qual cosa no el va incloure dins *Sobre Espriu*). Tanca el volum una minuciosa anàlisi ecdòtica i hermenèutica sobre les dues versions d'un poema que Espriu va escriure arran d'una visita a Montserrat, presentada per Miralles en la reunió itinerant de la Secció Filològica de l'IEC celebrada el 2006 al monestir (i els textos de la qual es van publicar el 2011).

Uns estudis realitzats per qui era abans que res un filòleg, i un filòleg que va saber veure i va voler mostrar infatigablement, al llarg de tota la seva trajectòria, el valor d'una literatura com la catalana a través de la investigació sobre molts dels seus més grans autors. Entre els quals, Salvador Espriu.

Jordi MALÉ
Universitat de Lleida

MOLLA, Guillem (2015): *Ramon Esquerra. Geografia crítica d'un esperit comparatista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 304 p.

La crítica literària és una de les formes culturals més discutides i menys agràides que existeixen, pel que fa a la seva recepció i fortuna. Pròxima a l'assaig, se li sol denegar l'estatut literari i, ben sovint, en tot professional que l'exerceix s'hi vol veure un simple resumidor de continguts, un aristarc injust i despietat, un recaptador de privilegis o un creador frustrat. El fet d'aparèixer associada a publicacions periòdiques i que s'ocupi de novetats editorials fa que la ressenya literària quedi empeltada del seu ca-

ràcter efímer, com si només tingués valor en el moment de ser escrita i ser llegida, per caure immediatament en l'oblit. En poques ocasions, i normalment quan el crític és, al mateix temps, un escriptor (d'un gènere literari més reconegut), o assolix un renom indiscutible al llarg del temps, es recuperen aquestes obres d'un moment i tenen una pervivència més duradora, en forma de recull d'articles o un volum que articula orgànicament textos de procedència diversa —com a mostra del pensament de l'autor. Si el crític, però, va tenir una vida curta (i va morir en estranyes circumstàncies durant una guerra), no es va poder fer càrrec ell mateix de l'obra escrita, va seguir una llarga dictadura contrària a la llengua i la cultura pròpies de l'escriptor, i aquestes, després d'assolir una certa normalització, pateixen un cert dèficit continuat pel que fa al coneixement profund i detallat del seu passat, és lògic que la seva obra sigui mal difosa i poc estudiada. Aquestes mancances són les que Guillem Molla ha provat de corregir amb els seus coneixements i la seva dedicació durant els darrers anys respecte a la producció d'un dels més destacats crítics catalans de la dècada dels anys trenta, i que, recentment, ha tingut l'encert de presentar en un documentat, rigorós i interessant volum, cridat a ser una obra de referència: *Ramon Esquerra. Geografia crítica d'un esperit comparatista*.

Com ens fa notar el mateix autor a la breu «justificació» que encapçala el text, aquest és un estudi que parteix de la tesi doctoral que va defensar el 2010 i en la qual llançava una mirada global a la producció crítica de Ramon Esquerra, de manera que la tercera part d'aquella investigació és la que ara ha pres un caràcter autònom, centrada en la tasca comparatista del crític barceloní, per bé que s'ha preparat una introducció per conèixer de manera succinta, però documentada, les facetes personal i, especialment, professional d'aquest escriptor. Crític literari i d'art, i també traductor, Esquerra va exercir la docència, i algunes figures eminents de la nostra cultura en declaren el mestatge directe, com ara Josep Maria Ainaud de Lasarte o Maria Aurèlia Capmany. Amb tot, però, Guillem Molla destaca que Esquerra és «el primer comparatista català que, de manera activa, es mostra com a comparatista», i tot el volum és un estudi de l'obra crítica vinculada a aquesta disciplina dels estudis literaris.

Molla ordena l'obra d'Esquerra en dos grups que, *grosso modo*, coincideixen en dos moments molt propers i que, fins i tot, s'encavalquen al llarg de 1936: per una banda, la crítica periodística (que va començar a exercir el 1928, per més que serà a mitjan anys trenta quan la conrearà d'una manera continuada i abundant), i, per una altra, la crítica acadèmica de tall marcadament comparatista, que coincideix amb els mesos pròxims a l'elaboració de la seva tesi doctoral (defensada el 1937). De manera que l'autor distingeix entre una «crítica intuïtiva», és a dir, la que Esquerra practica sense model teòric preexistent al llarg dels seus articles periodístics, i les anàlisis literàries condicionades pel model comparatista de base històrica i positivista. És ben certa aquesta distinció i caracterització, si bé el fet de parlar d'«intuïció» pot portar a equívoc, ja que un ús concret d'aquest terme ens pot fer pensar que en aquestes ressenyes hi ha una manca de reflexió o raonament, quan, concretament, una de les virtuts de la crítica d'Esquerra és que no es limita a resumir els continguts d'un llibre i donar-ne la valoració, sinó que sempre s'estima més associar el gènere, l'estil o el tema a altres textos precedents o contemporanis, i converteix un títol en l'exemple d'una problemàtica literària o cultural d'abast més general. Potser caldria parlar d'una crítica de lector i, en especial, de lector de narrativa i de crítica contemporània —eminentment estrangera—, no solament interessat per les obres que acaben de sortir aquí i allà, sinó per la utilitat o l'interès que poden despertar en un lector català del seu temps.

Aquesta primera manera comparatista és asistemàtica i no està condicionada pels grans models de l'època, ja que ressalta la semblança «simple i directa de les afinitats d'obres, temes, personatges o autors», i Molla l'associa a un comparatisme molt més «goethià», que, per tant, es complau a veure les connexions entre les peces que integren la literatura mundial. Pel que fa als articles periodístics, Molla ressegueix les principals preocupacions comparatístiques que mouran Esquerra, com ara la problemàtica contemporània de l'hibridisme entre gèneres, la importància del cinema a l'hora de donar vida a trames novel·lístiques per via interartística o la proximitat entre biografia i novel·la. Ara bé, als seus textos hi trobem unes reflexions que fins i tot ens fan pensar en pràctiques imagològiques, en què s'estudien els clixés o les construccions literàries d'un país, un poble o una cultura, com podem veure a l'article «Anglaterra vista des de fora».

Amb tot, però, no podem pas dir que Esquerra es despreocupés de la crítica i dels plantejaments teòrics de la seva època, ja que Molla demostra que coneixia *Aspectes de la novel·la* (1927) de E. M. Forster, que tenia molt presents les crítiques de Carles Riba, i també els textos d'autors com François Mauriac, André Maurois o Benjamín Jarnés. Així mateix, al dessota dels articles inclosos a *Lectures europees* (volum de 1936 on va aplegar part de les seves ressenyes) hi ha un plantejament sobre la literatura contemporània condicionat per la lectura de *La rebelión de las masas*, de José Ortega y Gasset, especialment a l'hora d'establir una distinció entre la literatura elitista i aquella escrita per al «gros públic». Tot i estar al dia de les novetats del món literari català, i de les principals cases editorials d'Espanya, França i Anglaterra, Molla ens recorda que «el crític seguia les ressenyes literàries de magazins parisencs com *Le Passé Vivant* i *Le Temps*, a més de les publicacions londinenques *The Bookman*, *The Observer* o *The Times*. D'aquesta manera, podia conèixer de primera mà l'opinió sobre Huxley, Malraux, Charles Morgan, Mauriac, J. B. Priestley, Balzac, Kafka o Dostoievski per part de crítics i notables col·laboradors estrangers com Siegfried Krakauer, W. B. Yeats o Samuel Beckett, entre d'altres».

Podríem associar la producció d'Esquerra a l'obra de dos crítics catalans lleugerament més grans que ell, com eren Marià Manent i Maurici Serrahima, per l'interès per les obres estrangeres, per les consideracions per la factura del text, i per la voluntat d'establir relacions amb altres peces. Ara bé, Esquerra s'ocupa principalment de la narrativa contemporània, en relació amb el primer, i té una voluntat menys abstracta i comprensiva que el segon. Així mateix, per l'atenció al món angloamericà, i per l'anàlisi que fa de la narrativa de la seva època podríem aproximar la seva crítica periodística a la que van escriure Emilio Cecchi i, molt especialment, Cesare Pavese, gairebé coetani de l'autor català.

Les ressenyes periodístiques mostren una certa inquietud teòrica que l'impedeix centrar-se en la pura descripció i interpretació de l'obra, i —com dèiem— el text a valorar també es converteix en una mostra d'aspectes més generals a prendre en consideració. Així, per exemple, a propòsit de *Troilus i Cressida*, de Shakespeare, se'ns recorda, de bon principi, que «hi ha dues maneres de llegir els clàssics: l'una, tenint en compte que ho són; l'altra, prescindint de tot prejudici històric». D'altra banda, considerar l'obra de William Blake el porta a advertir que «és un d'aquells casos de glòria pòstuma tan abundants en la història literària». Com veiem, la desimboltura i l'aplom formen part de l'estil d'Esquerra, així com aquesta necessitat de presentar el text literari però, al mateix temps, transcendir-lo i veure'l com un simple fenomen d'una qüestió més profunda. Potser a l'hora de valorar la feina de Benjamín Jarnés, Esquerra ens proporciona, en negatiu, una opinió del que hauria de ser el seu ofici: «més que els llibres de què parla, el que ens interessa és el punt de vista del crític».

Molla ens fa notar que la relació d'una obra amb les produccions d'altres llengües i cultures era vista com un mèrit de la crítica per a Esquerra, i per això l'autor en denunciava l'absència en les ressenyes d'altres professionals, alhora que ell mateix sempre intentava apuntar aquestes afinitats, no solament com a estratègia per fer comprendre més bé l'obra que estava explicant, sinó també com a via per donar a conèixer altres títols al públic català i ampliar el seu domini del món literari extern. La seva pràctica comparatista no solament es basa en la indicació de semblances, sinó també en la remarca de possibles influències o ascendències culturals, si bé, tot sovint, aquestes equiparacions no són demostrables o el crític no s'entreté a fer-ho (perquè ni és el seu objectiu ni l'extensió d'un article de diari li ho permetia).

És interessant destacar que, precisament perquè els textos crítics de l'Esquerra dels primers temps van aparèixer a la premsa diària, l'autor té sempre present el públic que el llegirà, i és per aquest motiu que posa un èmfasi especial en la recepció que l'obra d'un escriptor ha tingut, i en el profit que en pot treure el «gros públic» o, fins i tot, l'eventual creador a qui li podria fer profit la lectura d'un text. Lluny, sempre, de la «domesticitat», aquell defecte que denunciava a la crítica literària, quan la troba massa condescendent amb les obres arran de la proximitat i la coneixença entre els escriptors i els crítics, qui sap si el seu interès per les publicacions d'altres llengües va ser una estratègia per no caure en aquest parany de l'ofici que va exercir de manera continuada al llarg de la dècada dels trenta.

Un altre aspecte interessant a destacar de la crítica periodística d'Esquerra és l'assumpció de la perspectiva de l'actualitat: són notes de lectura que escriu un crític contemporani per a un autor coetani,

però amb un cert domini de la tradició. Així, doncs, la revisió dels clàssics es porta a terme des del present, per la capacitat que tenen de parlar a l'home modern i de ser útils al lector (amb qui comparteix allò que anomena «la nostra sensibilitat»). A les seves columnes, el crític català semblava haver assumit una idea de simultaneïtat temporal de la tradició que ja havia estat plantejada per T. S. Eliot a «Tradicció i talent individual» (o bé perquè va conèixer aquest article o va arribar a aquesta mateixa conclusió per una altra via). I, és clar, relacionat amb una clara consciència de l'actualitat, Guillem Molla destaca que la crítica d'Esquerra comparteix un mateix gust per tractar aspectes de la cultura de l'època i del món modern, com va fer Montaigne —un dels seus autors de referència—, ja que en els seus articles aborda «per primera vegada i seriosament temes com la novel·la detectivesca i el cinema, així com la crisi d'Occident, de manera clara i sense enfarfecs».

Als articles periodístics Esquerra apareix com un enemic de l'erudició eixorca, del detall mínim i puntual, que la perspectiva del temps tendeix a minimitzar per al present, per això recomana que les síntesis d'història literària es vagin desempallegant d'aquestes dades concretes que només havien tingut una importància relativa a la seva època, i que s'aposti per unes visions més generals i útils (com llegim a l'article «Aspectes de la Història Literària», 1935). Així mateix, també critica l'exercici comparatiu puntual, amb valor per si mateix, que realitzen alguns comparatistes, ja que «la literatura comparada, tot i l'interès que té i els resultats obtinguts pels seus conreadors, ha esdevingut, en mans de certs erudits que ho són massa purament, un exercici gairebé gratuït. Les investigacions sobre la fortuna d'un autor o d'una obra en un país determinat, tot i l'interès que tenen *per se*, han d'ésser considerades només com l'aportació d'uns materials per a la tasca posterior de la caracterització d'una literatura com a expansió d'un temperament nacional» («Un assaig de literatura comparada hispano-portuguesa», 1936).

És aquest concepte de literatura comparada de base positivista i historicista que es difonia des de les revistes especialitzades de l'influent món francòfon dels anys vint i trenta (la qual es fixa en les relacions demostrables de fets i les influències binàries entre cultures, tradicions literàries, autors o obres, juntament amb els estudis de recepció i fortuna), la que adoptarà Esquerra en un conjunt d'estudis més extensos. Així, doncs, podríem dir que la crítica acadèmica que l'autor barceloní edita en publicacions d'abast més restringit es troba influïda pel model comparatista de les «càtedres» universitàries o de l'«hora francesa» —per emprar els termes amb què la crítica ha caracteritzat aquesta manera internacionalista d'entendre la disciplina al llarg dels primers decennis del segle xx.

Sembla que la curiositat intel·lectual i el coneixement de diferents lectures estrangeres —propiciat pel domini de diverses llengües i tradicions—, l'interès pel cinema i l'exercici continuat de la crítica d'art, juntament amb una voluntat d'estar sempre informat (tant pel que fa a novetats literàries com a mètodes crítics d'arreu), i el desig d'oferir una nova visió de la història de la literatura i la cultura, el van acabar decantant pel mètode comparatiu, el qual —malgrat les diferències i servituds científiques que exigia— connectava amb aquest gust personal per establir relacions entre obres i per col·locar un títol o un autor amb una problemàtica de caràcter literari, cultural o social. A parer seu, una tradició no es pot considerar tancada dins d'ella mateixa, sinó que «los contactos entre las diferentes literaturas constituyen un fenómeno de importancia capital en la evolución de cada una de ellas», ja que «toda literatura nacional es a la vez literatura comparada» —tal com va escriure Esquerra al pròleg de la seva voluminosa *Iniciación a la literatura*. Guillem Molla no solament comenta i repassa tots aquests textos escrits per Esquerra (entre els quals destaquen, per exemple, *Shakespeare a Catalunya* o «Stendhal en España»), sinó que emmarca la seva pràctica de la disciplina dins de les influències que exercien els principals comparatistes de l'època (amb Paul van Tieghem al capdavant), i en detalla els mètodes.

Com a primer autor català a publicar a la *Revue de Littérature Comparée*, denunciava a les pàgines d'*El Matí* que la manca de comparatistes a Espanya s'explicava per la falta d'interès que hi havia per Europa, potser perquè, precisament —tal com argumenta Guillem Molla—, «Ramon Esquerra entenia que el comparatisme era un mètode de mirada intercultural que posava en contacte les diverses literatures d'Europa, i que, si bé sovint en destacava les diferències, també en cercava les afinitats». De tal manera que aquest europeïsm (aquesta voluntat internacionalista o universalista de la seva crítica)

constituïa en aquest autor un desig de vèncer «el provincianisme, que confina la literatura catalana en un apèndix», i consistia a relacionar les produccions pròpies amb les que es publicaven a la resta d'Espanya i a les principals cultures del continent. La visió de Catalunya i de la literatura catalana en relació al context cultural europeu, bo i establint aquest contacte entre la literatura nacional i la literatura mundial (o de context més general), és l'assumpte que ocuparà el tercer i últim capítol de l'estudi de Molla, juntament amb la discussió de la crisi de la consciència europea (en relació a l'obra de Paul Hazard, Nikolai Berdiàiev i Aldoux Huxley), sempre, és clar, des de la perspectiva de la producció crítica d'Esquerra. És en aquest darrer capítol, en les pàgines dedicades a l'anàlisi del llibre *Shakespeare a Catalunya*, i en les consideracions a propòsit dels articles publicats a la premsa on trobarem alguns dels millors moments d'aquesta *Geografia crítica d'un esperit comparatista*.

Una de les particularitats de la investigació de Molla és que en tot moment analitza la recepció que a l'època va tenir l'obra d'Esquerra, tot calibrant l'impacte valoratiu i intel·lectual de les seves aportacions. No solament és oportuna aquesta perspectiva que ens permet descobrir la fortuna que les seves ressenyes, els seus articles i llibres van tenir tan aviat com van ser publicats, sinó que ofereix extenses citacions dels autors que en van parlar. Precisament per l'interès d'aquest assumpte potser hauria merescut dedicar un capítol final —fins i tot a tall conclusiu— que hagués agrupat els diferents punts que tanquen cada part, i que de ben segur que hauria compensat l'absència d'una conclusió *stricto sensu* que els lectors més fidels de les investigacions d'origen acadèmic trobaran a faltar.

Una de les virtuts de l'estudi de Molla és la d'oferir una gran quantitat de passatges d'articles dispersos (només publicats a la premsa als anys trenta), no solament de l'obra crítica d'Esquerra, sinó també d'aquells que la van comentar i estudiar, de manera que aconseguix omplir un gran buit, com és el de l'oblit que al llarg dels anys s'ha projectat sobre la figura d'aquest autor. No cal dir que hauria estat útil i incertat posar un apèndix amb una desena d'articles representatius de la seva obra —i no aplegats en cap llibre amb posterioritat—, no només per donar més valor al llibre (que ja prou que en té), sinó també per ajudar a difondre encara més l'obra del crític barceloní. No tinc cap dubte, però, que aquesta és una tasca que l'autor abordarà ben aviat amb la professionalitat i els coneixements que ha sabut demostrar en aquest magnífic estudi de la seva obra.

Jordi JULIÀ
Universitat Autònoma de Barcelona

MÜLLER, Isabel (2014): *Wissen im Umbruch. Zur Inszenierung von Wissensdiskursen in der Dichtung Ausiàs Marchs*. Heidelberg: Winter, 309 p.

Il qui presente volume (che potrebbe tradursi come: *Sapere in transizione. Sulla messinscena di discorsi sul sapere nella poesia di Ausiàs March*) si configura come la rielaborazione di una tesi di dottorato di ricerca discussa presso l'Università di Monaco di Baviera. La tesi di Isabel Müller si è sviluppata all'interno di uno tra i più rinomati consorzi di ricerca per giovani ricercatori in Germania, vale a dire presso il collegio internazionale per dottorandi 'Textualität in der Vormoderne' ('testualità in epoca pre-moderna'); rientrando nel più ampio contesto dell' 'Elitenetzwerk Bayern'. Ne consegue che le aspettative del lettore siano particolarmente alte, quando egli si accinge a leggere tale volume. Ed effettivamente, come vorrei già anticipare, esse non vengono deluse. Generalmente parlando, lo studio condotto da Isabel Müller è benissimo ponderato da un punto di vista teorico e metodologico; anche a livello contenutistico l'autrice offre una grande quantità di risultati molto significativi, i quali forniscono al lettore strumenti importanti per cogliere meglio l'opera di March.

Per quanto concerne l'aspetto metodologico, quando Müller si pone come obiettivo ricercare la nozione di 'sapere', recepisce un modello assai in voga negli studi letterari e culturali d'attualità. Ciò non significa, tuttavia, che l'autrice lo riprenda per il suo essere alla moda o superficialmente 'moderno'; piuttosto, ella intende sviluppare con grande accortezza un profilo personale che sia adeguato